

Szöveggrammatikai eszközök fordítása és alkalmazása nyelvvizsgálók fordításaiban

Makkos Anikó

E-mail: makkos.aniko@gmail.com

Kivonat: A cikkben bemutatott kutatás arra világít rá, hogy a nyelvtanulók fordítási viselkedése nagymértékben eltér a hivatásos fordítókétól még a legegyszerűbb szövegszervező eszközök használatának esetében is. A referenciák és mellérendelő kötőszók fordításának és anyanyelvi alkalmazásának vizsgálata 12 nyelvvizsgáló és egy hivatásos fordító által készített fordításban olyan fordítás-technikai ismeretekre mutat rá, amelyeknek a nyelvvizsgálók láthatóan nincsenek birtokában, pedig alkalmazásuk komoly minőségi javulást eredményezne fordítási produktumukban. Ide sorolhatjuk például a személyes névmások automatikus implicitációját az angolról magyarra való fordítási irány esetében.

A kutatás másrészt közelebb visz annak megértéséhez is, hogy a fordítás nemcsak nyelvtudás kérdése, hanem egyfajta fordítói gondolkodásmódot és mentalitást is igényel. A fordítás során végbemenő, különféle okokra visszavezethető explicitációról is megállapíthatjuk, hogy sokkal inkább jellemzi a fordító tevékenységét, mint a nyelvvizsgálókét. A nyelvvizsgálók fordításaiban az anyanyelvi norma, amely az explicitebb megoldásokat indukálná, nem tűnik erősebbnek, mint a forrásnyelvi szöveg felszíni struktúrájának hatása, és nincs meg az a motiváció sem a nyelvvizsgálók esetében, amely a fordítókat arra sarkallja, hogy az anyanyelvi megfogalmazás során az olvasói befogadást tartsák elsődleges fontosságúnak. A tanulmány végső következtetése, hogy a nyelvvizsgálói fordítások kvázi-helyes produktumok.

Kulcsszavak: szövegnyelvészet, fordítói viselkedés, nyelvtanulók, explicitáció/implicitáció, anyanyelvi normák

1. Bevezetés

Dolgozatom témája két kohéziós eszköz, a **referencia** és a **mellérendelő kötőszók** fordításának vizsgálata felsőfokú tanulmányokat folytató, középfokú szaknyelvi vizsgára készülő hallgatók fordítási vizsgafeladatában.

Mivel a vizsgálat alanyai nem hivatásos fordítók és nem is készülnek annak, ezért nem végeztek fordítási tanulmányokat, de felsőfokú diplomájuk megszerzéséhez olyan szakmai nyelvvizsgát kell tenniük, amelynek valamilyen formában része a közvetítés készségének mérése. Ez több esetben is anyanyelvre való fordítási feladatot takar. Tapasztalatom szerint az ezekkel a vizsgákkal próbálkozó hallgatók gyenge középszintű nyelvtudással rendelkeznek, és maga a nyelvtudás nem teszi automatikusan alkalmassá őket a fordítási feladatok megoldására.

A felsőoktatási nyelvi képzés szűk időkorlátai ugyanakkor általában nem engedik meg, hogy a képzés során a tanár és a hallgatók jobban elmélyedjenek

fordítási feladatokban, illetve még nagyobb probléma, hogy a tanárok sem rendelkeznek olyan speciális fordítástechnikai ismeretekkel, amelyek átadásával rövid idő alatt jelentős fejlődést lehetne felmutatni a fordítások minőségének javulásában. Másrészt a tanárok is bizonytalanok a fordítások értékelésében, leginkább csak szubjektív benyomásaikra támaszkodnak, ezért nem is foglalkoznak szívesen az adott feladattípussal.

Az utóbbi évtizedek nyelvoktatási trendje sem segíti elő a közvetítési feladatok sikeres megoldását, hiszen az idegen nyelvet igyekeznek teljes mértékben az anyanyelvtől elszakítva oktatni, az anyanyelv használata úgymond tabunak számít a nyelvórán. Az általános nyelvvizsgák közül az egynyelvű vizsgák sokkal népszerűbbek és keresettebbek a vizsgázók körében, és jóval nagyobb a választék is belőlük a hazai nyelvvizsgapiacra. A szakmai nyelvvizsgákra azonban egyre inkább jellemző a kétnyelvűség anélkül, hogy erre megfelelő felkészítést biztosítana a magyar nyelvoktatás rendszere. Így nemcsak a vizsgára készülő hallgatók, de a felkészítő tanárok is nehéz helyzetben vannak.

A jelen dolgozat az angol nyelv Halliday (1985) által összefoglalt kohézív eszközei közül a referenciák és a mellérendelő kötőszók célnyelvi átültetésének vizsgálatát tűzte ki célul. Ennek elsődlegesen az az oka, hogy ezeknek az eszközöknek a megértését és anyanyelvre való lefordítását nem gátolja a nyelvtudás szintje. Ugyanakkor a **referencia** némely típusának anyanyelvi alkalmazása automatikus fordítási műveletnek nyilvánul, ezért jól vizsgálható rajtuk, hogy a nyelvvizsgára készülő fordítók valóban automatikusan el is végzik-e ezeket az egyszerű műveleteket. A **kötőszók** ugyan már részben túlmutatnak a grammatikai kapcsolóelemeken, mert elsősorban szemantikai relációt fejeznek ki, de éppen ezért vizsgálatuk által betekintést kaphatunk abba, hogy a fordítók megértették-e a szöveg részei közötti kapcsolatokat.

A jelen **kutatás fontosságát** abban látom, hogy feltárja, a fent említett nyelvvizsgázók milyen mértékben képesek elvégezni az anyanyelvre való fordítás során a referenciák bizonyos típusaira vonatkozó, részben kötelezőnek számító átváltási műveleteket, hogyan ültetik át a mellérendelő kötőszókat, illetve hogy okoz-e számukra nehézséget anyanyelvükön konnex célnyelvi szöveg létrehozása. A dolgozat megállapításai alapján pontosabb képet kapunk arról, hogy milyen nehézségeket okoz a vizsgázóknak bizonyos szövegszintű fordítási műveletek elvégzése, valamint ez a konkrét feladattípus a nyelvvizsgáztatás e fontos szegmensében. Az eredmények gyakorlati alkalmazhatóságára is látok lehetőséget olyan módon, hogy azok megfelelő szakmai fórumokon való publikálása segítséget jelenthet a felkészülést irányító kollégák számára, mivel tudatosítják a gyakran csupán ösztönös szövegszintű megoldásokat.

A dolgozat először ismerteti a vizsgálat elméleti hátterét, összeveti Halliday (1985) és Szikszainé Nagy (1999) az angol és a magyar nyelv a vizsgálat szempontjából releváns szövegkohéziós eszközeit összefoglaló taxonómiáját, majd bemutatja a vonatkozó egyéb tanulmányok eredményeit. Ezután a kutatás módszereit és az elemzés menetét tárja fel, végül elemzi és értékeli a kapott eredményeket. A dolgozat a következtetések levonásával zárul.

A kutatási kérdéseket az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

1. A témához közvetlenül kapcsolódó korábbi kutatásoknak (Károly és munkatársai 2000, Heltai és Juhász 2002, Heltai 2005, Jenei 2006) a névmási referenciára és a mellérendelő kötőszók fordítására vonatkozó megállapításait mennyiben támasztják alá ennek a kutatásnak az eredményei?
2. Lesznek-e jól kimutatható különbségek a kohéziós eszközök fordítása és használata szempontjából az egyes hallgatók produktumai között, illetve a hallgatói fordítások és a hivatásos fordító által készített fordítás között mik a legfontosabb eltérések?
3. Megfelelnek-e a fordítások annak a fordítási univerzálénak, miszerint a célnyelvi szövegek több kohéziós eszközt használnak az explicitiségre való törekvés miatt? (Blum-Kulka 1986).
4. A nem gyakorlott fordítók munkái valóban explicitebbek-e, mint a gyakorlott fordítóké?

2. Elméleti háttér

„A mikroszint szövegtani jelenségeinek egyik legalaposabb korai bemutatását Halliday–Hasan (1976) munkája végezte el, s erre részben ma is lehet támaszkodni, természetesen úgy, hogy rendszerüket a magyar nyelvre alkalmazzuk” (Tolcsvai Nagy 2001: 183).

A dolgozat céljait figyelembe véve igen tanulságosnak találtam Tolcsvai Nagy fenti idézetét, ezért is indítom vele az elméleti fejezetet. Nem tartom ugyanis elegendőnek a csak az angol nyelvre vonatkozó taxonómia alkalmazását, hanem azt össze kívánom vetni és kiegészíteni egy olyan taxonómiával, amely a magyar nyelv kohézív viszonyait tárja fel.

Hallidaynek a fent említett munkájához képest egy még részletesebb rendszerezését fogom használni, amit 1985-ben megjelent írásában fejtett ki. Ott az angol nyelv kohézív viszonyait öt fő típusba sorolta:

- **referencia** (szemantikai szint)
 - személyre vonatkozó (személyes és birtokos névmás, birtokos melléknév)
 - rámutató (mutató névmás, határozott névelő)
 - hasonlítást kifejező (általános: azonosságot, hasonlóságot, különbözőséget és egyedi összehasonlítást kifejező melléknévek és határozószók)
- **helyettesítés és elhagyás/ellipszis** (grammatikai szint)
 - névszói
 - igei
 - mondatszintű: leginkább párbeszédokban
- **összekapcsolás** (lexiko-grammatikai szint)
 - kifejtés (megerősítés és tisztázás)
 - bővítés (kiegészítés, ellentét és variáció)
 - kiemelés (tér, idő, hasonlítás, ok-okozat, mód, feltétel, vonatkozás)
- **lexikai kohézió** (lexikai szint)
 - ismétlés (szó szerinti, toldalékos és képzett alakok)

- szinonima (alá-fölérendelt, egyedi-általános és rész-egész viszonyok, ellentét)
- kollokáció (Halliday 1985: 290-313)

Ha összevetjük ezt a taxonómiát a magyar nyelv kohézív viszonyait feltáró rendszerekkel, több ponton is találunk eltérést, ami megmutatja, hogy miért is nehéz ezt a felosztást a magyar nyelvre alkalmazni. Vizsgálódásom során Szikszainé Nagy Irma (1999) rendszerezését használom kiindulási alapként. Szikszainé Nagy a szövegszervező erő fajtáit a szöveg szintjei szerint sorolja be. Ennek megfelelően beszél:

- **koherenciáról**, ami pragmatikai szintű összefüggés,
- **kohézióról**, ami szemantikai szintű viszony,
- **konnexitásról**, ami szintaktikai szintű kapcsolat.

További kategóriái még:

- kompozicionális konnexitás (szerkezeti szint)
- stíluskohézió (stilisztikai szint)
- akusztikus kohézió (fonetikai-prozódiai összetartozás)
- vizuális kohézió (írott szövegek formai-tipográfiai kötöttsége)
- intertextuális kohézió (szövegek közötti utalások szintje) (Szikszainé Nagy 1999: 58-59)

Szikszainé Nagy értelmezése szerint a szöveg akkor **konnex**, ha nyelvi jelei grammatikailag összefüggőek. A konnexitás **szöveggrammatikai kifejezőeszközöket** ugyanakkor pragmatikailag és szemantikailag meghatározott eszközöként értelmezi, és a következők szerint nevezi meg:

- egyes szófajok: névelő (határozott és határozatlan), névmás (főnevet, melléknevet helyettesítő), névmási határozószó, sorszámnév, általános értelmű ige, mondat helyettesítő szó (promondat)
- bizonyos jelek (idő-, mód- és fokjelek, kiemelő jel)
- némely ragok (egyeztető és tárgyra utaló igei személyragok, birtokos személyragok)
- egyenes idézés

Ezek az eszközök determináló, helyettesítő, illetve utaló jellegüknél fogva biztosítják a szöveg grammatikai összefüggését. (Szikszainé Nagy 1999: 137-156)

A szerző az eszközök részletes bemutatása során megemlíti még egy csoportot „anforikus elemekkel bővített koreferens szavak” (Szikszainé Nagy 1999: 152) összefoglaló név alatt, amely gyakorlatilag egy mutató névmási jelzővel és határozott névelővel bővített és változatlan formában megismételt vagy összefoglaló értelmű főnevet takar. A szóismétlés vagy az összefoglaló értelmű szó használata azonban már egyértelműen a szövegkohézió szemantikai eszközei közé sorolható, ezért ezt a csoportot én két külön kategóriaként kezelem a

továbbiakban: önmagában a mutató névmást és a határozott névelőt értelmezem egy anaforikus utalást megvalósító grammatikai egységként.

Nem látom indokoltnak, hogy a számnevet helyettesítő névmásokat a szerző kihagyta a névmási utalás részletezése során, hiszen nemcsak a sorszámnevek, de a számnevek helyett álló névmások is utaló szerepet töltenek be. Elemzésem során a főnevet és melléknevet helyettesítő névmások sorát ezért kiegészítem a számnévi névmásokkal, így téve teljessé a névmási utalás eszközeit.

További kritikai észrevételem, hogy a jelek csoportjában a szerző nem tüntette fel a birtokos személyjelet és a birtoktöbbsesítő jelet (pl. ház-a-i), amely jelek pedig képesek kapcsolatot teremteni a birtokos és a birtoktárgy között, és helyettesítő szerepet töltenek be. Én ezt az eszközt is idetartozóként kezelem.

A szerző Ráczra (1992:1) hivatkozva a szöveggrammatikai kifejezőeszközök közé sorolja az egyenes idézést, mert azt is utalószó vezeti be. Ezzel egyet tudok érteni.

Ha jelen pillanatban összevetjük Halliday taxonómiáját Szikszainé Nagy felosztásával, a következő megfeleléseket találjuk (1. táblázat):

1. táblázat

A konnexitás szemantikai kifejezőeszközei a magyar nyelvben és megfelelőik az angol nyelvben

Halliday (1985)	Szikszainé Nagy (1999)
személyre vonatkozó referencia	névmás
rámutató referencia	névmás, névelő
hasonlítást kifejező referencia	fokjelek
névszói helyettesítés	–
igei helyettesítés	általános értelmű ige
mondatszintű helyettesítés	mondathelyettesítő szó
–	további jelek
–	további ragok
–	egyenes idézés
nem említett	sorszámnév

Mint látható, Halliday öt kategóriájából mindössze kettőből feleltethetők meg egyes elemek a Szikszainé Nagy által konnexitásnak nevezett szintaktikai szintű kapcsolóelemekkel, ezek a referencia és a helyettesítés. Magyarozatképpen megjegyezném, hogy a magyar nyelv rendszerében nem létezik olyan szó, amely ugyanolyan funkciót töltene be, mint az angol nyelvben a névszói helyettesítést megvalósító *one*. Ahhoz, hogy Halliday további kategóriáinak magyar megfelelőit megtaláljuk, Szikszainé Nagy rendszerében tovább kell lépnünk a

szövegszemantika szintjére. A **szövegkohézió** fajtáit a szerző hagyományosan a kohézió szemantikai hatóköre szerint csoportosítja, így beszél lineáris és globális kohézióról. A **lineáris kohézió** a szöveg mikroszerkezetében, a szövegmondatok és mondatrészek között teremt kapcsolatokat. Elemeit Szikszainé Nagy a következőkben nevezi meg:

- a helyettesítő és a helyettesítendő között létesülő szemantikai koreferencia (ismétlés, azonosítás, szinonima, parafrázis, körülírás, homonimia)
- mezőösszefüggés (hely, idő, ok, alá-fölérendelt, egyedi-általános és rész-egész viszonyok, ellentét, poliszémia)
- asszociációs mező
- szemantikai hiány
- mellérendelő kötőszók (Szikszainé Nagy 1999: 165)

Ha visszatérünk Halliday taxonómiájához, láthatjuk, hogy meg is találtuk a keresett eszközöknek - elhagyás/ellipszis, összekapcsolás és lexikai kohézió – a rendszerbeli megfelelőit. Az összehasonlító táblázatot tehát a következőképpen egészíthetjük ki (2. táblázat):

2. táblázat

Angol és magyar kohézió eszközök összevetése

Halliday (1985)	Szikszainé Nagy (1999)
személyre vonatkozó referencia	névmás
rámutató referencia	névmás, névelő
hasonlítást kifejező referencia	fokjelek
névszói helyettesítés	-
mondatszintű helyettesítés	mondathelyettesítő szó
-	további jelek
-	további ragok
-	egyenes idézés
nem említett	sorszámnév
elhagyás/ellipszis	szemantikai hiány
összekapcsolás	mellérendelő kötőszók
ismétlés	ismétlés
szinonima	koreferencia és mezőösszefüggés
kollokáció	asszociációs mező

Ebből az egyszerű összehasonlításból is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a grammatikai struktúrából fakadóan a magyar nyelvben a szöveg szintaktikai összefüggésének biztosítására több eszköz áll rendelkezésre, mint az angol nyelvben.

Bár az elemzés részét nem képezzük, hogy teljessé tegyük a képet, a felsorolást ki kell egészíteni még a **globális kohéziót** megteremtő eszközökkel, melyek nagyobb szövegegységek vagy a szöveg egészének szemantikai összefüggéseit, a téma azonosságát biztosítják a szöveg makroszerkezetében. Ezek a következők:

- tematikus szövegháló
- cím
- fókuszmondat
- tételmondat
- a szöveg indító és záró mondata
- kulcsszó
- szemantikai progresszió
- helyet és időt jelölő szemantikai kötőelemek (Szikszainé Nagy 1999: 164–180)

A szintaktikai és szemantikai kohézió mellett a szerző részletesen ismerteti még művében a pragmatikai, stilisztikai és intertextuális kohéziót is, de mindez jelentősen túlmutat a jelen dolgozat témáján, ezért ennek ismertetésétől eltekintek.

Mindezek után csak azt jelenthetjük ki, hogy a lineáris és globális kohéziót biztosító eszközöknek Szikszainé Nagy jóval részletesebb ismertetését adja, mint az idézett Halliday-féle összefoglalás. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy további megfelelések is vannak a nyelvi rendszerek között, de a nyelvészek eltérő rendszerszemlélete miatt ezek a megfelelések nem kerülnek felszínre. Példaként említeném a középfok és felsőfok egyalakú képzését az angol nyelvben, ahol ugyanúgy toldalék alkalmazása szükséges, mint a magyar nyelvben, Halliday mégsem a morféma, hanem a lexéma nézőpontjából vizsgálja az összehasonlítás jelenségét. Ugyanennél a példánál maradva Szikszainé Nagy rendszerében nem jelennek meg külön eszközként a hasonlító értelmű melléknevek és határozószók (pl. azonos/azonosan, hasonló/hasonlóan, más/másképp stb.), mint Hallidaynál.

Mivel a dolgozat témája a referencia és a mellérendelő kötőszók fordításának vizsgálata, ezért kiindulási alapként Halliday fent ismertetett rendszerét használom annak megállapítására, hogy a forrásnyelvi szöveg milyen referenciákat és mellérendelő kötőszókat tartalmaz, hogy aztán megvizsgálhassam, a célnyelvi szövegekben hogyan valósult meg ezek megfeleltetése. Mivel azonban egyértelműen látható, hogy a magyar nyelv több eszközzel rendelkezik a szintaktikai összefüggések kifejezésére, ezért szükségesnek tartom annak vizsgálatát is, hogy a célnyelvi szöveg megalkotása során a fordítók hogyan alkalmazták azokat az eszközöket, amelyek csak az anyanyelvükre jellemzőek, mégis

elengedhetetlenek a konnex, grammatikailag jól megformált és összefüggő szöveg létrehozásához. Ennek megállapítására az elemzést kiegészítem azzal, hogy a célnyelvi szövegekben megvizsgálom a Szikszainé Nagy taxonómiájában megnevezett, csak a magyar nyelvre jellemző szöveggrammatikai eszközöket is. Az eredmények összegzése után teljesebb képet kapunk arról, hogy a fordítók hogyan tettek eleget az általam vizsgált két feladatnak: hogyan ültették át a forrásnyelvi szöveg referenciáit és mellérendelő kötőszóit, valamint mennyire figyeltek oda az anyanyelvi szöveg konnexitásának biztosítására. A fordító feladata tekintetében ugyanis egyetértek Károllyal:

„(...) a fordítónak külön figyelmet kell szentelnie annak, hogy a kohézív forrásnyelvi szövegből olyan, szintén kohézív célnyelvi szöveget alkosson, amely a célnyelv kohéziós normáit, mintázatát követi.”
(Károly 2007: 82)

Károly és munkatársai (2000) átfogó vizsgálatot végeztek vizsgafordításokon annak megállapítására, hogy mi a viszony a **fordítások minősége** és a **szövegkohéziós eszközök** használatának módja között. Céljuk volt még a vizsgafordítások globális, a pedagógiai gyakorlatból származó értékelésének összevetése a szövegkohézió tudományos alapú, objektív elemzéseivel. A kutatás kitért a referencia, a helyettesítés, az ellipszis, az összekapcsolás és a lexikai kohézió vizsgálatára is, tehát a Halliday-féle taxonómia minden egyes elemére. Eredményeik azt mutatták, hogy a referenciaelemek és a mellérendelő kötőszók esetében nem volt jelentős eltérés a sikeres és a sikertelen fordítások között, ugyanakkor a kulcsfordítás és a vizsgafordítások már mutattak eltéréseket: a gyakorlott fordítók el tudják kerülni a redundanciát olyan módon, hogy például a személyes névmást elhagyják a személyjellel ellátott főnévi szerkezetből. Ugyanakkor megjegyzik, hogy nem az összes referenciaelemet vizsgálták a magyar szövegekben, csak az angol elemek magyar megfelelőit, ezért a kép nem lehet teljes. A jelen kutatás többek között e hiány pótlása miatt is vállalkozik arra, hogy az elemzést kiegészíti a csak a magyar nyelvre jellemző referenciaelemek vizsgálatával is a fordított szövegekben. Ezt a vizsgálatot azért is tartom fontosnak elvégezni, mert egyetértek a Szikszainé Nagy által idézett Schweigerttel, aki „a szövegszerűség tényét a grammatikalitásban, azaz a helyes nyelvtani megformálásban és elfogadhatóságban határozza meg” (Szikszainé Nagy 1999: 57).

Heltai és Juhász (2002) a **személyes és mutató névmások** angol nyelvről magyar nyelvre fordítását vizsgálta. A személyes névmások közül a harmadik személyű, egyes és többes számú névmások megfeleltetését elemezték egy irodalmi jellegű és egy szakszöveg jellegű mintán, beleértve a semleges nemű, egyes szám harmadik személyű *it* névmást, valamint a mutató névmásokat is. A következő táblázatokban foglalták össze a fent említett személyes és mutató névmások rendszerét a magyar és az angol nyelvben (Heltai és Juhász 2002: 49), (3. és 4. táblázat):

3. táblázat

Harmadik személyű személyes névmások az angolban és a magyarban

ANGOL	MAGYAR
he she	ő, az
it	-
they	ők, azok

4. táblázat

Mutató névmások az angolban és a magyarban

ANGOL	MAGYAR
this, these	ez, ezek
that, those	az, azok

Ugyanakkor elemzéseik alapján megállapították, hogy az angol személyes névmások többnyire zérónak felelnek meg a magyar fordításban, illetve a magyarban az ige ragozott alakja tölti be azt a funkciót, amit az angolban a személyes névmás. Mindkét típusú célnyelvi szövegben a személyes névmások többnyire ragozott formában fordultak elő, vagy főnévi szócsoporttal történt fordításuk. Az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője, ezért leggyakoribb fordítása zéró volt, valamint a személyes névmásokkal megegyező további fordítási lehetőségeken kívül (ragozott forma vagy főnévi szócsoport) az *ez* mutató névmással vagy annak ragos alakjaival való megfeleltetés fordult még elő (Heltai és Juhász 2002: 52).

A **kötelező átváltásokkal** kapcsolatban a szerzők úgy vélekednek, hogy a nyelvtanulás középfeladói szintjén és inkább idegen nyelvre történő fordításkor okoznak gondot, tehát az idegen nyelv tudásának hiányából fakadnak (Heltai és Juhász 2002: 46-47). Mivel a jelen kutatás hasonló szintű nyelvtudással rendelkező alanyoknak anyanyelvi fordításai során vizsgálja az átváltási műveletek megvalósulását, ezért rávilágíthat arra, hogy valóban csak idegen nyelvre történő fordítás esetén jelent-e problémát az átváltási műveletek elvégzése, és hogy csak a nyelvtudás hiányosságaival van-e összefüggésben.

Jenei (2006) egy angol irodalmi mű utalószavainak megfeleltetését vizsgálta magyar és spanyol fordításokban. Jenei arra a következtetésre jutott, hogy a magyar szövegben a **személyes névmásoknak** csupán 16%-a jelent meg. Ez arra enged következtetni, hogy a gyakorlott fordító többnyire elkerüli a személyes névmás használatát, és a célnyelvi norma diktálta kifejezőmódot használ. A személyes névmás csak akkor jelenik meg a magyar fordításban, ha a forrásnyelvben hangsúlyos, egyéb esetekben a névmások fordítása igei személyraggal

vagy főnévi birtokos személyjellel történik (Jenei 2006: 38). Ugyanezt az eredményt támasztja alá Heltai és Juhász (2002) fentebb idézett kutatása, amely szerint a névmások fordítása során az angol-magyar fordítási irányra a kötelező implicitáció jellemző, holott a tanulmányok többsége az explicitáció és a konkretizálás kérdésének általában sokkal nagyobb teret szentelnek (Heltai és Juhász 2002: 55).

Klaudy (1999) szerint magyarra fordításkor a mondatok elején gyakran ki marad az **explicit alany**, mert a magyarban az igei személyrag önmagában is vissza tud utalni az előző mondat, de akár több mondat azonos alanyára is. Ezért az igei személyragok hosszabb szövegegységen keresztül is képesek biztosítani a kapcsolatot. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy „a személyes névmás kihagyása az IE nyelvekről magyarra való fordításban automatikus átváltási műveletnek tűnik” (1999: 227–228). További megfigyelése is fontos lehet a jelen vizsgálat szempontjából: „Hevenyészve fordított használati utasításokban, nyelvkönyvek példamondataiban mégis találkozhatunk »bent felejtett« személyes névmásokkal” (1999: 228). Meg kell, hogy jegyezzük, hogy a nyelvtanulót mindez nem segíti abban, hogy egyértelmű szabályként könyvelhesse el a személyes névmások implicitációját a fordítás során, hiszen tanulmányai során láthat példát az ellenkezőjére is.

A fordítás és az **explicitáció** viszonyát többen vizsgálták már. Elsőként Blum-Kulka (1986) hívta fel a figyelmet arra, hogy a nyelvek közötti különbségek miatt a fordítás során kohéziós eltolódás megy végbe, amely a célnyelvi szöveg nagyobb mértékű explicititását eredményezi. Blum-Kulka szerint a sikeres fordításhoz elengedhetetlenül szükséges, hogy a fordító értelmezze a forrásnyelvi szöveget, ez a folyamat pedig egy redundánsabb célnyelvi szöveget eredményezhet. Ez a redundancia a kohéziós explicititás növekedésében ölthet testet. Az explicitációs hipotézis szerint tehát az explicitáció a fordítási folyamat velejárója, és nem a nyelvek közötti nyelvtani különbségek vagy stilisztikai preferenciák okozzák (Blum-Kulka 1986: 19). Ugyanitt a szerző empirikus vizsgálatai alapján azt is megállapítja, hogy az explicitáció nemcsak a nyelvtanulókra, de a kétnyelvűek szóbeli és írásbeli közvetítésére és a képzett fordítókra is jellemző (Blum-Kulka 1986: 21).

Englund Dimitrova (2005) a **fordítói kompetencia** és az **explicitáció** viszonyát vizsgálja a fordítás folyamatában. Arra a megállapításra jut, hogy legalább két különböző típusú explicitációt lehet elkülöníteni a fordítás során: az egyik a normavezérelt, a másik pedig a stratégiai explicitáció. Ezek alkalmazása különböző okokra vezethető vissza. A normavezérelt explicitáció egyes nyelvpárokhoz és szövegtípusokhoz köthető, és akkor valósul meg, amikor bizonyos típusú explicitációs technikák olyan gyakorisággal és rendszerességgel fordulnak elő, hogy ezért normaként értelmezhetőek. Ilyen típusú explicitáció képzett fordítók és tanulók fordításaiban is megtalálható, és problémamentesen valósul meg. A szerző példaként említi, amikor a fordító a forrásnyelvi szöveg implicit logikai viszonyait a célnyelvi szövegben expliciten, kötőszó hozzáadásával fejezi ki. A stratégiai explicitáció ugyanakkor a fordítás folyamata során felmerülő problémák megoldásának eszköze (Englund Dimitrova 2005: 236–237). A szerző úgy véli, hogy a szakirodalom

egymásnak ellentmondó megállapításai az explicitációval kapcsolatban részben annak tudhatók be, hogy az explicitáció különféle típusait vizsgálták, valamint a vizsgálatok szinte kizárólag csak a szövegekre terjedtek ki, a folyamatra nem, aminek hiányában azonban nehéz a két típust elkülöníteni egymástól (Englund Dimitrova 2005: 239).

Heltai és Juhász (2002) ugyanakkor jogosan állapítja meg, hogy az explicitáció nem feltétlenül eredményez könnyebben olvasható szöveget. Az explicitáció már születésekor összekapcsolódott a redundanciával, és annak növekedését az explicitáció egyik legfontosabb kritériumának tartja (Blum-Kulka 1986: 19). A szakirodalom pedig szinte egyöntetűen egyetért a feltételezéssel, hogy a redundancia jobb megértést eredményez. A szerzők ugyanakkor Quirk és társaira (1985) utalva felhívják a figyelmet arra, hogy a túlzott redundancia ellenkező hatást válthat ki, mert megnehezítheti a lényeg kiemelését és megértését. Heltai és Juhász továbbá felhívja a figyelmet arra is, hogy például az angol személyes névmás ugyanolyan szófajjal való magyar megfeleltetése a nyomatéki viszonyok megváltozását és ezért más jelentést eredményez (Heltai és Juhász 2002: 56-57). Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek összevetése során kellő gondossággal kell megvizsgálni minden egyes esetet az explicitáció szempontjából, és nem lehet egyedül az elemszám mechanikus megállapítására támaszkodni a következtetések levonásához.

3. A kutatás módszerei

3.1. Az elemzett szövegek

Az elemzés egy angol forrásnyelvi szövegnek egy hivatásos fordító által készített kulcsfordítását és tizenkét vizsgafordítását vizsgálja. (A forrásnyelvi szöveget, a kulcsfordítást és két vizsgázói fordítást lásd a Függelékben.) A forrásnyelvi szöveg egy szaknyelvi vizsgarendszernek egy középfokú vizsgafeladata, amely az interneten elérhető mintafeladatsorban található. A szövegválasztáskor a cél az volt, hogy a szöveg Magyarországon akkreditált hivatalos szaknyelvi nyelvvizsga feladata legyen, tehát olyan szöveg, amelyhez hasonlóval találkozhatnak a jelöltek egy szaknyelvi nyelvvizsga során. Sajnos a feladatsor megoldókulcsában egyedül ennek a feladatnak nincs megoldása, és ahhoz a vizsgaközpontra keresztül sem sikerült hozzájutni. Ugyanakkor tanulságos, és megítélésünk szerint szükséges lett volna egy mintafordítás elemzésével is kiegészíteni a vizsgálatot, mert az rávilágíthatott volna arra, hogy milyen elvárások vannak egy fordítással szemben a szakmai nyelvvizsgán, és hogy ezek eltérnek-e a fordítói normától. A hivatásos fordító által készített fordítás ugyanis nem azt a fordítást képviseli, ami elvárható lenne az adott vizsgázóktól. Erre Károly és munkatársai (2000) is felhívják a figyelmet, amikor elemzésükben a vizsgázói fordításokat a fordítási kulccsal vetik össze, amelyről megállapítják, hogy „egy olyan elképzelt, szimulált pontos fordítása a forrásszövegnek, amelyre a feladatot hibátlanul megoldó, középfokú tudással rendelkező vizsgázó képes lehet” (2000: 42).

→ ← ← ← ←
 váljon. Azt reméljük, hogy ezek után fellendül az ország exporttevékenysége, és
 ↑ ←
 minden sokkal gyorsabban halad majd előre” – nyilatkozta.

3. ábra

Referenciaelemzés a vizsgálfordításban

← ← ← ← ← ←
 „Mi kiválóan boldogok és büszkék vagyunk. Mi elfogadtuk ezt mint nemzeti
 ← ↑ ← ←
 projektet és beleépítettük az összes kritériumot ami ezt a valóságot képezi.
 ← ← ↑ ← ↑ →
Mi reméljük hogy az exportjaink növekedni fognak és a dolgok gyorsabban
 → ↑ ← ←
 mozgásba lendülnek mint előtte.” mondta Andrej Bajluk.

A **mellérendelő kötőszók** elemzésének módszerét szemléltesse egy másik részlet (10. bekezdés) ugyancsak az angol szövegből, a kulcsfordításból és egy vizsgálfordításból (9. sz.). A kötőszók elemzése során a redundáns elemet hasonlóan jelöltem, mint a referenciák esetében (. . .). Ugyanakkor nemcsak számuk, fordításuk, de a szövegben való elhelyezkedésük is vizsgálendő, hogy a célnyelvi szöveg ugyanazon részei között teremtik-e meg az adott logikai viszonyt, mint a forrásnyelvi szöveg esetében, illetve természetes módon illeszkednek-e az adott mondatba és annak környezetébe. Ez utóbbi problémák jele:

~~~~~

4. ábra

Kötőszók elemzése az angol szövegben

But some fear it will lead to inflation. Nina Peskar, a 20-year-old student said: „I look forward to the euro because it will make travel abroad easier but at the same time I’m afraid prices might go up.”

5. ábra

Kötőszók elemzése a kulcsfordításban

Némelyek azonban inflációtól tartanak. Nina Peskar 20 éves diáklány így nyilatkozott: „Várom, hogy bevezessék az eurót, mert ezentúl könnyebb lesz külföldre utazni, ugyanakkor félek, hogy így majd felmennek az árak.”

6. ábra

Kötőszók elemzése a vizsgafordításban

De egyes aggodalmak az inflációhoz fognak vezetni. Nina Peskar, a 20 éves egyetemista ezt mondta: „Én várom az eurót mert könnyebbé fogja tenni a külföldre utazást, de ugyanakkor attól félek hogy az árak növekednek.”

4. Az elemzés eredményei

4.1. Személyre vonatkozó referencia fordítása

A forrásnyelvi szövegben négy különböző személyes névmás szerepelt, némelek többször is. Ezek közül a *they* névmás fordítása semmilyen gondot nem okozott; a kulcsfordításban a mondat átalakítása miatt eltűnt, míg a vizsgafordításokban igei személyrag váltotta ki. (The euro becomes the fourth currency *they* have used in less than two decades. Az euró a negyedik pénznem, amit két évtizeden belül használnak. – 1. vizsgafordítás)

A forrásnyelvi szövegben az *I* személyes névmás kétszer fordult elő, egyszer egy összetett mondat első tagmondatának élén, másodszor pedig ugyanennek az összetett mondatnak a harmadik tagmondatában. A kulcsfordításban egyik személyes névmás sem jelenik meg, míg a vizsgafordításokban az első említéskor két fordításban a mondat élén szerepel, ami hangsúlyossá teszi a névmást. (*I look forward to the euro...* → *Én* alig várom az euro bevezetését, ... – 3. vizsgafordítás) Erre való utalást azonban nem tartalmaz a forrásnyelvi szöveg, így a személyes névmások megjelenése a hangsúlyviszonyok megváltozását okozza. Hasonló figyelhető meg az E/3 személyes névmásnál is, ahol a kulcsfordítás elhagyja a névmást, míg a 12 vizsgafordításból csak 7 esetben találkozunk ezzel a megoldással. („We hope that we are going to increase our exports and things will move faster than before.” *he* said. → Reméljük, hogy növelni fogjuk az exportunkat és a dolgok majd gyorsabban mozognak, mint ezelőtt – *mondta*. – 2. vizsgafordítás) Három fordításban a névmást személynévvel fordították, (*mondta Andrej Baljuk* – 3. vizsgafordítás) ami explicitebbé tette a viszonyokat és jó megoldásnak tartható, viszont további két fordítás a személyes névmást tartalmazza, ami hangsúlyeltolódást eredményez. (...*ő* *mondta*. – 6. vizsgafordítás)

A *we* névmás fordításánál hasonló tendenciát látunk. A névmás öt esetben fordul elő a forrásnyelvi szöveg egy bekezdésében, három egymás utáni mondatban, melyek közül a második és a harmadik összetett mondat, ezért a névmás mindkét tagmondatban megjelenik. Ugyan változó mértékben, de a legutolsó említés kivételével mindegyik esetben előfordul a személyes névmás kitétele az összes fordítás 42%-ában (12-ből 5-ben) maximum négyszer, minimum egyszer. (lásd a forrásnyelvi szöveg 5. bekezdését → „*Mi* nagyon boldogok és büszkék vagyunk. *Mi* megtettük ezt, mint nemzeti projektet és *mi* teljesítettük

az összes kritériumot, hogy megcsináljuk ezt a valóságot. *Mi reméljük, hogy növekedni fognak az exportjaink és a dolgaink, gyorsabban, mint ezelőtt.*” – 6. vizsgafordítás)

Még az eddigieknél is problémásabbnak tűnik az *it* névmás fordítása, nagy valószínűséggel azért, mert a magyar nyelvben nincs egyértelmű megfelelője, amit könnyedén be lehetne helyettesíteni a fordítás során. A 10. bekezdés első mondatában például a 12-ből 7 fordító nem ismeri fel a névmás utaló szerepét, nem tudja azonosítani az antecedentst, így félrefordítja a mondatot (But some fear *it* will lead to inflation. → Némelyek azonban inflációtól tartanak – kulcsfordítás ↔ De egy kis félelem inflációhoz vezethet. – 4. vizsgafordítás). Itt sem a kulcsfordításban, sem a vizsgafordítások 75%-ában nem jelenik meg a forrásnyelvi szöveg névmásának megfeleltethető elem, ez az azonosság azonban – mint láttuk – nem minden esetben a jó megoldás jele. A sikeres fordítások közül két esetben az *ez* mutató névmás, egy esetben pedig egy főnévi szerkezet felelt meg a forrásnyelvi szöveg névmásának, (De néhányan félnek, hogy *ez* inflációhoz vezethet. – 1. vizsgafordítás; De néhányan félnek, hogy *az euró bevezetése* inflációhoz fog vezetni. – 2. vizsgafordítás), míg a kulcsfordításhoz hasonlóan 2 fordító alakítja át úgy a mondat szerkezetét, hogy elkerüli a névmás közvetlen megfeleltetését.

A 9. bekezdés összetett mondatának második tagmondatában található *it* ugyanilyen nehézséget okozott. A kulcsfordítás főnévi szerkezettel (mutató névmás + névelő + főnév) tette explicitebbé a kapcsolatot, (...saying *it* will encourage the government... → ... és azt hangoztatják, *ez a lépés* végre rákényszeríti majd a kormányt... – kulcsfordítás) míg a vizsgafordítások fele-fele arányban használták az *ez* mutató névmást illetve az implicitációt, de ez utóbbi megoldás a hat fordításból öt esetben ismételt félrefordításhoz vezetett (...mondta és felbátorította a kormányt... – 10. vizsgafordítás). Ugyanennek a névmásnak további előfordulásakor a 12 vizsgafordításból három esetben vezettek a vizsgafordítások megoldásai hiányos mondatokhoz, ahol a fordítók egyszerűen kihagyták az utaló elemet, (*It* becomes the 13th country in the euro zone. → √ A 13. országgá válik az eurózónában. – 8. vizsgafordítás), illetve egy esetben az *ez* mutató névmás használata kissé idegenszerű mondat szerkezethez vezetett (*Ez* lesz a 13. ország az euro zónában. – 12. vizsgafordítás). A mondatok behatóbb vizsgálata után arra a következtetésre jutottam, hogy csak abban az esetben volt problémamentes az anaforikus névmás antecedensének megállapítása és a kapcsolat helyes kifejezése a fordításban, ha a két elem közötti fizikai távolság a lehető legkisebb volt, az antecedens egy konkrét főnévvel kifejezett elem volt, és az adott mondat szerkezete elősegítette, hogy a névmási referencia alanyi funkciója könnyen felismerhető legyen. Erre egyedül a 10. bekezdés második mondatában találunk példát, ahol az összes fordítás, beleértve a kulcsfordítást is, az implicitáció eszközét használja (I look forward to the euro because *it* will make travel abroad easier... → Alig várom az eurot mert a külföldre utazást megkönnyíti... – 4. vizsgafordítás).

A forrásnyelvi szöveg egyetlen **birtokos melléknevet** tartalmazott, melyet a hivatásos fordító explicitté tett és főnévvel fordított, így birtokos szerkezetet hozott létre (our exports → *az ország* exporttevékenysége). A vizsgafordítások

egyike sem tartalmazott ilyen megoldást, helyette csak birtokos személyragot használt két fordító (exportunkat – 3. vizsgafordítás), és határozott névelőt és birtokos személyragot együtt használt 9 fordító (az exportunk – 4. vizsgafordítás). Egyetlen olyan megoldás született csak, ahol egyedül a határozott névelővel teremtett kapcsolatot a fordító a birtokos és a birtoktárgy között, ami a legtermészetesebb megoldásnak tűnik (a külkereskedelmet – 1. vizsgafordítás). A két utaló elem együttes használata az adott szerkezetet redundánssá teszi. A példák alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a fordítók nagy többsége nem tudott elszakadni a forrásnyelvi szöveg expliciten kifejtett birtokviszonyától, és mérlegelés nélkül, mechanikusan ültette azt át.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy az **eredmények nem támasztják alá** Klaudy (1999) megállapítását, miszerint a személyes névmások fordítása automatikus átváltási művelet lenne, mert a tanulmányozott vizsgafordítások alapján nem állíthatjuk, hogy fordítási ismeretek hiányában is automatikusan végbemenne a fordítás során a személyes névmási referencia implicitációja. A szóról szóra fordítás módszerét alkalmazó fordítók célnyelvi szövegei ugyanis nem kívánatos hangsúlyeltolódásokat tartalmaztak. Hasonlóan kvázi-helyes célnyelvi megoldásokkal találkoztunk a birtokos melléknév fordításánál is. Ezzel együtt az eredmények megcáfolják Heltai és Juhász (2002) azon megállapítását is, hogy inkább idegen nyelvre való fordításkor okoz problémát a kötelező átváltási műveletek elvégzése.

Másrészről **a vizsgálat alátámasztja** Heltai és Juhász (2002) azon vélekedését, hogy a túlzott redundancia zavarólag hat, mert megnehezíti a lényeg kiemelését és megértését. A vizsgafordítások egyértelműen bizonyították azt a megfigyelésüket is, hogy az angol személyes névmás ugyanolyan szófajjal való magyar megfeleltetése a nyomatéki viszonyok megváltozását és ezért más jelentést eredményez. Külön tanulságként szolgált továbbá az a felismerés, hogy a magyar megfelelővel nem rendelkező *it* névmás milyen komoly nehézséget okozott a forrásnyelvi szöveg értelmi viszonyainak feltárása során, és ennek következtében súlyos értelmi torzulásokhoz vezetett a célnyelvi szövegekben.

4.2. Rámutató referencia fordítása

A rámutató referencia elemzésekor a forrásnyelvi szövegben található, közelre és távolra mutató egyes és többes számú mutató névmások és a határozott és határozatlan névelő célnyelvi megfeleltetését vizsgáltam, valamint olyan eszközöknek a használatát a célnyelven, amelyeket a forrásnyelvi szöveg nem tartalmaz, de a célnyelvi szövegben ugyanolyan rámutató funkciót töltenek be, és ezzel biztosítják annak folytonos és előrehaladó voltát.

A forrásnyelvi szöveg **határozott névelőinek** átültetése viszonylag problémamentes volt. Zavart csak az a néhány eset okozott, ahol a határozott névelő magyar megfelelője a Ø névelő volt a kulcsfordítás alapján. Ebből a szempontból a forrásnyelvi szöveg negyedik bekezdését érdemes alaposabban megvizsgálni. (*The Slovene minister of finance, Andrej Baljuk, was one of the first people to withdraw the Slovene euros from an electronic cash machine.*) Az első, általam kiemelt névelő esetében csak egyetlen fordítás tartalmazott a

kulcsfordításéhoz némileg hasonló szerkezetet, amivel elkerülték a névelő használatát, a többi 11 fordítás a forrásnyelvi mondat szerkezeti felépítését tükrözve a határozott névelős szerkezettel indult. A második kiemelt névelő esetében azonban már nemcsak ilyen apró stilisztikai különbséget látunk a kulcsfordítás és a vizsgafordítások többsége között. A helyes értelmezés szerint itt $\emptyset$ névelőt kellene használni, mivel a mondat tárgya határozatlan. Ezt azonban csak 3 vizsgázó ismerte fel (Andrej Baljuk, szlovén pénzügyminiszter az elsők között vett ki szlovén eurót egy bank pénzautomatájából. – kulcsfordítás $\leftrightarrow$ *A* szlovén pénzügyminiszter, Andrej Baljuk volt az első aki kivette *a* szlovén eurót egy bankautomatából. – 1. vizsgafordítás). Ez a példa egyértelműen felhívja a figyelmet arra, hogy gondot kell fordítani a határozott és a határozatlan tárgy közötti különbségekre a névelőhasználat során, és nem lehet mechanikusan fordítani a még a határozott névelőket sem.

Bár Halliday taxonómiájában nem szerepel a határozatlan névelő, Szikszainé Nagy taxonómiája alapján azt is megvizsgáltam. Tapasztalatom ugyanis az, hogy még középszintű nyelvtudással rendelkező nyelvtanulók is hajlamosak az egyszerű formai azonosság alapján az angol határozatlan névelőt magyar határozottként fordítani. Ezt a megfigyelést alá is támasztotta a vizsgálat eredménye, ugyanis a forrásnyelvi szöveg három határozatlan névelőjének fordítása meglehetősen vegyes képet mutatott. Az első esetben három vizsgafordítás tartalmazott határozott névelőt a határozatlan helyett, ez 25%-os arány (*an electronic cash machine* $\rightarrow$ *az* elektronikus pénz autómátákból – 6. vizsgafordítás). A második esetben a tárgy határozatlanságát a kulcsfordítás zéró morfémával jelölte (*a national project* $\rightarrow$ $\emptyset$ nemzeti projektnek), míg a vizsgafordítások közül csak 6 esetben láttuk ugyanezt a megoldást, 5 esetben az *egy* névelő szerepelt, ami kvázi helyes mondatot eredményez (*Egy* nemzeti projektként csináltuk... – 3. vizsgafordítás), míg egy esetben az *a* határozott névelő szerepelt, ami helytelen értelmezést tükröz (ezt *a* nemzeti projektet teljesítettük – 11. vizsgafordítás). A harmadik esetben a kulcsfordítás $\emptyset$ névelőt használt (Nina Peskar, *a 20-year-old student* $\rightarrow$ Nina Peskar 20 éves diáklány). Ugyanezzel a megoldással csak két vizsgafordításban találkozhattunk, további öt fordításban a határozatlan névelő jelent meg, és ugyanennyiben a határozott, ami 40%-os arány (Nina Peskar, *a 20 éves hallgató* – 5. vizsgafordítás). Ez utóbbi megoldás azonban nem felel meg a határozott névelő használatának, hiszen a szöveg új információeleme előtt áll.

Mindezek alapján a névelők fordításáról elmondhatjuk, hogy az angol határozott névelő $\emptyset$ névelővel való megfeleltetése a magyar fordításban alapvető problémaként jelentkezett (a vizsgafordítások 75%-ában), illetve hogy az angol határozatlan névelő magyar határozott névelővel való fordítása gyakori, leginkább az ellenőrzés hiányosságából fakadó hiba.

A rámutató referencia másik eszköze az angol nyelvben a mutató névmás. A forrásnyelvi szöveg kétszer tartalmazza a *this* alakot, mégpedig egy összetett mondat egymás utáni két tagmondatában. (We took *this* as a national project and we have fulfilled all the criteria to make *this* a reality.) A kulcsfordítás mindkét esetben explicitációt alkalmaz: az első esetben megtartja a mutató névmást és kiegészíti a határozott névelővel és egy összefoglaló értelmű főnévvel,

(ezt a kihívást) a második esetben ugyanezt látjuk, csak a névmás nélkül. (a terv) A vizsgafordítások közül egyetlen helyen van ilyen megoldás, a második névmás helyett áll *a terv* kifejezés. A többi 23 esetben a fordítók vagy egyszerűen kihagyták a névmást (10 fordítás, 43%), ami a legtöbbször azt eredményezte, hogy a bekezdés első és második mondata között nem teremtődött meg a logikai viszony (Egy nemzeti projektként csináltuk, teljesítettük az összes feltételt, hogy valóra válhasson. – 3. vizsgafordítás), vagy mechanikusan az *ez* névmás megfelelő alakját helyettesítették be (13 fordítás, 56%), amely megoldás szintén hagyott némi logikai űrt maga után (Megragadtuk *ezt* mint egy nemzeti projekt és teljesítettük az összes kritériumot azért hogy *ez* valósággá váljon. – 5. vizsgafordítás). Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a forrásnyelvi szöveg mutató névmásainak nincsenek vagy nem megfelelőek a célnyelvi fordításai a vizsgafordításokban, és ez a hiány az értelmi viszonyok kifejtetlenségét vagy zavarosságát eredményezi.

Ha összevetjük a forrásnyelvi szöveget a kulcsfordítás megoldásaival, akkor azt tapasztaljuk, hogy a célnyelvi szöveg jóval több olyan **utaló elemet** tartalmaz, amely a forrásnyelvi szöveg egyetlen utaló elemének sem felel meg. Erre a jelenségre már rámutattam Halliday és Szikszainé Nagy taxonómiájának összehasonlításakor. A kulcsfordítás 9 ilyen névmási referenciát tartalmaz, melyeknek csak elenyésző része jelenik meg a vizsgafordításokban. Egyetlen esetben látunk 100%-os megfelelést, ez a kulcsfordításban található *ezek után* szerkezetnek megfelelő *ezelőtt/azelőtt/előtte* megoldás, mely a forrásnyelvi szöveg *before* szavának átültetéséből ered. Itt tehát igazából van a forrásnyelvi szövegben olyan elem, amely indukálta ezt a megoldást, de amely Halliday taxonómiája alapján nem számít referenciának, míg Szikszainé Nagy rendszerébe besorolható. További megfelelést a 9. bekezdésben található *azt hangoztatják* szerkezet esetében látunk, ahol három vizsgafordítás is hasonló módon tartalmazza az utalószt, kilenc azonban nem. A kilencből hét esetben, ahol nem találjuk az utalószt, nem egyszerűen az történik, hogy a fordítók más szerkezetet használnak, hanem azt kell, hogy megállapítsuk, hogy a hiányzó utalószó azzal jár együtt, hogy a többszörösen összetett mondat értelme eltorzul, több esetben az érthetlenségig (A kormány kritikája leginkább előnyben részesíti, hogy a kormányt jobban ösztönzi a gazdaság reformjára. – 8. vizsgafordítás). A többi utalószó hiánya nem vezet ilyen súlyos következményekhez, egyszerűen csak kevésbé gördülékeny és természetes hatású mondatokat, vagyis kvázi-helyességet eredményez. Ilyen például az *így* névmási határozószó az utolsó bekezdésben, amely a kulcsfordításban kétszer is előfordul, míg a vizsgafordítások közül csak kettő tartalmazza egyszer-egyszer, három másik fordítás pedig az *ezt/azt* megoldással váltja ki. Az összes többi esetben semmiféle utalószó nincs (Nina Peskar 20 éves diáklány *így* nyilatkozott: „Várom, hogy bevezessék az eurót, mert ezentúl könnyebb lesz külföldre utazni, ugyanakkor félek, hogy *így* majd felmennek az árak.” – kulcsfordítás ↔ Nina Peskar, a 20 éves tanuló mondta, hogy: várom az eurót, mert könnyebb lesz a külföldre utazás de ugyanakkor aggódom, hogy az árak megemelkednek.” – 6. vizsgafordítás).

Mindebből azt a **következtetést** vonhatjuk le, hogy a vizsgafordítások készítői alig élnek azokkal az eszközökkel, amelyek további kapcsolatokat

teremtenének a szöveg egyes elemei között abban az esetben, ha azokat a forrásnyelvi szöveg expliciten nem tartalmazza. Így a jelen vizsgálat eredményei nem támasztják alá Englund Dimitrova megfigyeléseit, amelyek szerint a normavezérelt explicitáció a kezdő fordítókra is jellemző. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a hivatásos fordítók által készített fordításokhoz képest, amelyekről a mi kulcsfordításunk alapján is megállapíthatjuk, hogy jellemző rájuk az explicitáció mint fordítási univerzálé, a nyelvvizsgafordításokat azért nem igazán jellemzi ez a megoldás, mert a nyelvvizsgázók nem feltétlenül törekszenek a forrásnyelvi szöveg megértésére, csak le akarják azt fordítani, és ez óriási különbség. A vizsgálat eredményei így ellentmondanak minden olyan további elméletnek is, amelyek törvényszerűnek tartják a fordított szöveg explicitebb voltát a referenciák esetében. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a vizsgálatban részt vevő fordítók távol vannak akárcsak a fordító szakos egyetemi hallgatóktól is, nemhogy a hivatásos fordítóktól, ezért sajátos az általuk létrehozott produktum is.

4.3. Hasonlítást kifejező referencia és összekapcsolás

Ha Halliday kategóriái mentén haladunk, a következő referenciaelem a **hasonlítást kifejező referencia**. A forrásnyelvi szöveg öt ilyen típusú utalást tartalmazott (*faster, less, mostly, more quickly, easier*), ezek megfeleltetése nem okozott gondot a fordítóknak.

Hogy lezárjuk az általam vizsgált referenciák fordításának elemzését, végezetül rátérek az **összekapcsolás** megfeleltetésére. Itt némiképp eltérek Halliday elgondolásától, mert inkább Baker (1992) álláspontjával tudok egyet-érteni:

„(...) any element is cohesive as long as it signals a conjunctive-type relation between parts of a text whether these parts are sentences, clauses (dependent or independent), or paragraphs.” (Baker 1992: 192)¹

Ennek megfelelően a tagmondatok közötti mellérendelő kötőszókat is bevonom a vizsgálatba, mert véleményem szerint azok is gondolati egységek közötti logikai viszonyokat fejeznek ki, így összességében hozzájárulnak az egész szöveg logikai rendszerének felépítéséhez. A forrásnyelvi szöveg 6 mellérendelő kötőszót tartalmaz: három kapcsolatos, két ellentétes és egy magyarázó kötőszót. A kapcsolatos kötőszók közül csak az *even* fordítása okozott gondot, de ez egyértelműen összefügg azzal a ténnyel, hogy a 9. bekezdést a fordítók többsége nem tudta értelmezni. Ezért történhetett meg az, hogy a 12 fordításból 8 nem tartalmazza ezt a kötőszót, egy pedig csak hiányosan: a *még – is* páros kötőszóból

¹ „(...) minden elem kohézív, amely egy szöveg részei közötti összekapcsoló jellegű viszonyt jelez, mindegy, hogy ezek mondatok, tagmondatok (fő-vagy mellékmondatok) vagy bekezdések.” (fordítás tőlem)

csak az első elemet. Lényegi eltérést a kulcsfordítás és a vizsgafordítások között az ellentétes *but* kötőszó fordításainál tapasztaltam. Az első esetben a kötőszó a mondat élén áll a forrásnyelvi szövegben, míg a kulcsfordításban beljebb tolódik a mondatba, és a választékosabb *azonban* formát ölti (*But some fear it will lead to inflation.* → Némelyek *azonban* inflációtól tartanak.). A vizsgafordításokban a *de* szó jelenik meg, illetve az említett elmozdulás nem tapasztalható, holott a magyar nyelvű fogalmazástanítás egyik vesszőparipája kétségtelenül az az intelem, hogy mondatot ne kezdjünk kötőszóval. Ennél érdekesebb a másik ellentétes kötőszó fordítása, ahol a fordítók túlnyomó többsége, szám szerint 10, nem elégedett meg egy kötőszóval, és a *de ugyanakkor* megoldás mellett döntött, sőt egy esetben az egészen kacifántos *de egyidőben viszont* szerkezet jelent meg (10. vizsgafordítás). Úgy gondolom, hogy ez a jelenség az élőbeszédben egyre inkább terjedő kötőszóhalmozás hatását mutatja.

Az összekapcsolásról tehát elmondhatjuk, hogy elsősorban stilisztikai és nyelvhelyességi különbségek tapasztalhatók a kulcsfordítás és a vizsgafordítások között, a kötőszók által jelzett logikai kapcsolatok felismerése nem jelentett problémát, kivéve egy több szempontból nehéznek bizonyuló mondat hozzátoldó kapcsolatos kötőszava esetében.

4.4. További kohézív eszközök a célnyelvi szövegekben

Ha Szikszainé Nagy felosztása szerint vizsgáljuk tovább a grammatikai kötőelemeket, az egyes szófajokon belül eljutunk a **sorszámnevekig**. Ezek fordításáról és alkalmazásáról elmondhatjuk, hogy problémamentes volt.

Az **egyenes idézést** Szikszainé Nagy azért tartja utaló értelmű eszköznek, mert gyakran kíséri utalószó a magyar nyelvben. Esetünkben a forrásnyelvi szöveg két egyenes idézetet tartalmazott, melyek közül csak a másodikat előzi meg bevezető mondat. Ez a mondat a kulcsfordításban tartalmaz utalószót. Ennek a névmási határozószónak a megjelenését azonban már fentebb tárgyaltam, és rámutattam, hogy a vizsgafordítások, három kivétellel, nem éltek ezzel a fajta explicitációval.

Mivel sem a forrásnyelvi szöveg, sem a kulcsfordítás nem tartalmazott általános értelmű ígét és mondathelyettesítő szót, ezeket a jelen kutatás során nem tudtam vizsgálni.

Végezetül néhány, a célnyelvi szövegben utalást megvalósító **jel és rag** vizsgálata maradt hátra. Szikszainé Nagy ide sorolja az idő-, mód-, fok- és kiemelő jeleket, valamint a személyragokat (igei és birtokos); a jelen vizsgálat pedig ezt kiegészítette a birtokjellel és birtoktöbbsesítő jellel. Ha számba vesszük a jelekkel és ragokkal kapcsolatos hibákat, először az igeidők használatát kell megemlíteni. A pontatlanságok (8 esetben) egyik oka lehet, hogy a forrásnyelvi szöveg egymás utáni mondataiban szinte mindig különbözőek az igeidők, ezért az események logikájának gondos figyelemmel kísérésére volt szükség a helyes időviszonyok megállapításához. További probléma volt a mondatok alanyának és állítmányának számbeli egyeztetése, amikor a soron következő tagmondatban vagy mondatban az igei személyrag utalt csak a mondat alanyára. Ebben a helyzetben 6 egyeztetési hibát találtam vagy a *10 új EU-tag* kifejezés vagy a

kormány szó után, ahol az értelmi és formai egyeztetés összekeveredett (Szlovénia az egyike az első 10 új EU-tagnak, aki 2004-ben csatlakozott... – 9. vizsgafordítás; ... ez biztatni fogja a *kormányt* arra, hogy újítsák meg gyorsabban a gazdaságot. – 3. vizsgafordítás). Végül hasonlóan gyakori hiba volt (10 előfordulás), hogy néhány mondatból vagy az alany, vagy a tárgy hiányzott, azaz azok a mondatrészek, amelyekre az igeragok rámutatnak. Ez a hiány minden esetben az utaló szerkezetek hiányára vezethető vissza, amit fentebb már tárgyaltam (Nemzeti feladatnak tekintettük és teljesítettük az összes feltételt, hogy ezt valóra váltsuk. – 2. vizsgafordítás).

Véleményem szerint az ilyen típusú hibák – az utaló szerkezetek hiányát kivéve – nem a fordítói ismeretek és gyakorlat hiányából fakadnak, hanem elsősorban abból, hogy a célnyelvi szöveg létrehozása során a fordítók nem ügyelnek kellő mértékben a szövegezésre, majd nem vizsgálják meg újra a szöveg egészét, így elsiklanak a fentebb felsorolt hibák felett.

5. Összefoglalás

Úgy gondolom, hogy elemzésem sikerrel járt annak feltárásában, hogy a középszinten vizsgázók a fordítási feladatok megoldása során hogyan értelmezik és alkalmazzák a szöveggrammatikai eszközöket, valamint további eredménynek tartom, hogy a magyar nyelvre jellemző grammatikai kohéziós eszközök vizsgálatával az eddigi szakirodalmi adatokat újakkal egészítettem ki.

A vizsgálat legfontosabb megállapításai, hogy a középszinten vizsgázók nem végzik el automatikusan a személyes névmások implicitációját, komoly nehézséget okoz számukra az *it* névmás utaló szerepének felismerése, mechanikusan, illetve figyelmetlenül fordítják a névelőket, és a mutató névmások által kifejezett logikai viszonyokat nem tudják értelmezni. A forrásnyelvi szövegben ugyan meg nem jelenő, de a magyar nyelvre jellemző utaló szerkezeteket nem alkalmazzák, melyek beillesztésével explicitebbé és ezáltal világosabbá tennék a tagmondatok és mondatok közötti viszonyokat, vagyis fordításaik nem explicitebbek, mint a forrásnyelvi szöveg, viszont zavaróan redundánsak. A mellérendelő kötőszavak használata az élőbeszéd hatását mutatja fordításaikban. Nagy többségük munkája a nyelvvizsgálói attitűdöt tükrözi, ami ahhoz vezet, hogy végeredményben kvázi-helyes produktumokat hoznak létre.

Szándékomban áll a jelen kutatást kibővíteni azzal, hogy megvizsgálom ugyanennek a vizsgázói körnek egy anyanyelven készült írását a szöveggrammatikai eszközök használatának szempontjából, és az eredményeket összevetem a már vizsgált fordításokkal. Ez az összehasonlítás lehetőséget adhat arra, hogy feltárjam a lehetséges összefüggéseket a fordítási és az anyanyelvi fogalmazási teljesítmény között.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words. A coursebook on translation.* London and New York: Routledge.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies.* Tübingen: Gunter Narr. 17–35.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Halliday, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar.* London. Boston: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English.* London: Longman.
- Heltai P. 2005. Explicitation, redundancy, ellipsis and translation. In: Károly K., Fóris Á. (eds) *New Trends in Translation Studies.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74.
- Heltai P. Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol-magyar és magyar-angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4. évf. 2. szám. 46–62.
- Jenei G. 2006. A referencia fordításának kérdései angol-magyar és angol-spanyol fordításokban. *Fordítástudomány* 8. évf. 1. szám. 27–45.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K., Árvay A., Edwards M., Fekete H., Kolláth K., Tankó Gy. 2000. A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám. 36–63.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Budapest: Scholastica.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. and Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language.* London and New York: Longman.
- Szicszainé Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Források

<http://www.zoldut.szie.hu/Kiadvanyok>

Függelék

1. Forrásnyelvi szöveg

Ex-communist Slovenia joins euro

At New Year's Eve celebrations took place as Slovenes prepared for the switch. The existing currency, the tolar, will be phased out over the next 14 days. Slovenia is the first of the 10 new EU members that joined in 2004 to have met the economic requirements needed to adopt the single currency. It becomes the 13th country in the euro zone. The Slovene minister of finance, Andrej Baljuk, was one of the first people to withdraw the Slovene euros from an electronic cash machine. „We are extremely happy and proud. We took this as a national project and we have fulfilled all the criteria to make this a reality. We hope that we are going to increase our exports and things will move faster than before.” he said.

Inflation concerns

Slovenes seem to be relaxed about the change, says the BBC's Nicholas Walton in Ljubljana. The euro becomes the fourth currency they have used in less than two decades. The tolar was introduced after Slovenia split from Yugoslavia in 1991. Even critics of the government are mostly in favour of the change, saying it will encourage the government to reform the economy more quickly. But some fear it will lead to inflation. Nina Peskar, a 20-year-old student, said: „I look forward to the euro because it will make travel abroad easier but at the same time I'm afraid prices might go up.”

BBC News Online, 1st January, 2007

2. Kulcsfordítás

Exkommunista Szlovénia euróra vált

Az új év kezdetén a szlovének a változás beköszöntét ünnepelték. Az ország jelenlegi pénznemét, a tolárt az elkövetkező 14 nap során fokozatosan vonják ki a forgalomból. Azon tíz ország közül, amelyek 2004-ben csatlakoztak az Unióhoz, Szlovénia elsőként teljesítette az egységes valutarendszer bevezetéséhez szükséges gazdasági követelményeket. Ezzel már a tizenharmadik ország az euró zónában. Andrej Baljuk, szlovén pénzügyminiszter az elsők között vett ki szlovén eurót egy bank pénzautomatájából. „Rendkívül büszkék és boldogok vagyunk. Ezt a kihívást nemzeti projektnek tekintettük, és sikerült is teljesítenünk minden feltételt ahhoz, hogy a terv valósággá váljon. Azt reméljük, hogy ezek után fellendül az ország exporttevékenysége, és minden sokkal gyorsabban halad majd előre” – nyilatkozta.

Inflációs aggodalmak

„A szlovének nyugodtan fogadták a változást” – tudósított Nicholas Walton, a BBC riportere Ljubjanából. Kevesebb, mint két évtized alatt az euró már a negyedik valutánem Szlovéniában. A tolárt 1991-ben vezették be, az ország Jugoszláviától való elszakadása után. Még az ellenzék képviselői is többségében a változás mellett foglalnak állást, és azt hangsúlyozzák, hogy ez a lépés végre rákényszeríti majd a kormányt a gazdaság mielőbbi megreformálására. Némelyek azonban inflációtól tartanak. Nina Peskar 20 éves diáklány így nyilatkozott: „Várom, hogy bevezessék az eurót, mert ezentúl könnyebb lesz külföldre utazni, ugyanakkor félek, hogy így majd felmennek az árak.”

3. Vizsgafordítás (3. számú)

A volt kommunista Szlovénia csatlakozik az euróhoz

Az újévi ünnepségekkel a szlovénok készen állnak a váltásra. A jelenlegi valutát, a tolárt a következő 14 napban kivonják a forgalomból. A 2004-ben csatlakozott 10 EU tag közül Szlovénia lesz az első aki eleget tesz a csatlakozáshoz szükséges gazdasági követelményeknek, hogy átvegye az egységes valutát. Ezzel a 13. országgá válik az eurozónában. A szlovén pénzügyminiszter, Andrej Baljuk sz elsők között vett ki szlovén eurót egy bankautomatából. „Kivételesen boldogok és büszkék vagyunk. Nemzeti feladatnak tekintettük és teljesítettük az összes feltételt, hogy ezt valóra váltsuk. Reméljük, hogy növelni fogjuk az exportunkat és a dolgok majd gyorsabban mozognak, mint azelőtt.” – mondta.

Az infláció vonatkozásában

A szlovénok nyugodtnak látszanak a változás miatt, mondja a BBC riportere, Nicholas Walton Ljubljánában. Az euró lesz a negyedik valuta amit használnak, kevesebb, mint 2 évtizeden belül. A tolárt azután vezették be, miután Szlovénia elvált Jugoszláviától 1991-ben.

A kormányt ért kritikák ellenére, főként a változás javára azt mondják, ez majd bátorítja a kormányt gyorsabb gazdasági reformokra. De néhányan félnek, hogy az euró bevezetése inflációhoz fog vezetni. Nina Peskar, egy 20 éves diák mondta: Örömmel várom az eurót, mert könnyebbé teszi a külföldre utazást, de ugyanakkor félek, hogy az árak felmennek.”

4. Vizsgafordítás (9. számú)

Az ex-kommunista Szlovénia csatlakozik az eurohoz

Az Újévi ünnepség adott helyet annak, hogy a szlovének felkészüljenek az átállásra. A létező pénznem, a tolar fokozatosan meg fog szünni az elkövetkező 14 napban. Szlovénia az egyike az első 10 új EU tagnak, aki 2004-ben csatlakozott, ahhoz hogy megfeleljen a gazdasági körülményeknek, el kellett fogadnia az egyéni pénznemet. Így a 13-dik ország lett az euro zónában. A szlovén pénzügyminiszter, Andrej Baljuk, egyike volt az első embereknek akik a forgalomból kivonták a slován eurót az elektromos pénzautomatákból. „Mi kiválóan boldogok és büszkék vagyunk. Mi elfogadtuk ezt mint nemzeti projektet és beleépítettük az összes kritériumot ami ezt a valóságot képezi. Mi reméljük hogy az exportjaink növekedni fognak és a dolgok gyorsabban mozgásba lendülnek mint előtte.” mondta Andrej Baljuk.

Inflációs gondok

A szlovének úgy tűnek hogy belenyugodtak a változásba, mondta a BBC-nek Nicolas Walton Ljubljánában. Az euró lett a negyedik árfolyam, amit használtak kevesebb mint 2 évtized alatt. A tolárt azután vezették be hogy Szlovénia levált Jugoszláviától 1991-ben. Egyes kritikáknak a kormányzatból érdekében állt a változás, azt mondván hogy ez majd felbátorítja a kormányt hogy sokkal gyorsabban megújítsa a gazdaságot. De egyes aggodalmak az inflációhoz fognak vezetni. Nina Peskar, a 20 éves egyetemista ezt mondta: „Én várom az eurót mert könnyebbé fogja tenni a külföldre utazást, de ugyanakkor attól félek hogy az árak növekednek.”